

Lázár István Dávid

Petrarca „tudatlansága”

Petrarcát idős korában igen méltatlan és bántó támadás érte négy velencei arisztotelianus ifjú részéről, akik azt állították róla, hogy bár jó ember, ám tudatlan. Ennek hatására – és barátja, a könyv címzettje, Donato Albanzani püspök kérésére – írta meg *De sui ipsius et multorum ignorantia* című művét, melynek végső változatával 1371-re készült el. Írásomban a bonyolult retorikájú, rendkívül összetett szerkezetű műnek azzal az aspektusával foglalkozom, hogy Petrarca hogyan értelmezi a tudatlanságot, s az ellene irányuló vádat, illetve annak cáfolatát hogyan használja fel morálfilozófiai nézeteinek kifejtésére.

Ha áttekintjük a *De ignorantia* szerkezetét, könnyen belátható, hogy Petrarca retorikailag igen aprólékosan, átgondoltan építette fel művét. A finom distinkciók, a fogalomhasználat definiálása tág mozgásteret tesz lehetővé számára vádlói „megsemmisítéséhez”, stílusa ugyanakkor a spontaneitás látszatát kelti, s a gyanútlan olvasó el is hiszi, hogy csak úgy mellesleg, unaloműzőként írta, Pavia felé hajózva a Pón. Első látásra ugyanígy hihető, hogy mivel idős és csupán nyugalomra vágyik, kizárólag barátai unszolására válaszol a vádakra, jobb meggyőződése ellenére. A mű gondolati gazdagsága, a benne megtalálható morálfilozófiai tanítás kimunkáltsága arra enged következtetni, hogy nem csupán retorikai szempontból jelentős teljesítmény a *De ignorantia*, hanem Petrarca filozófiájának is összegző jellegű áttekintése, s az ellene irányuló támadás alkalmat adott filozófiai elveinek kifejtésére.¹

A műben Petrarca tudatosan épít fel egy meghökkentő paradoxont, nevezetesen azt, hogy a tudatlanság jelenthet jámborságot, illetve istentelenséget, azaz egyazon szó jelöl két egymással szöges ellentétben álló fogalmat. E paradoxon két oldala mentén fogalmazza meg a jámborság és az istentelenség jellemző tulajdonságait és a hozzájuk vezető filozófiai elveket, egyik oldalon cáfolva azok érvényességét, másik oldalon pedig mellettük érvelve. Hogy erre a „szemfényvesztésre” lehetősége legyen, a műben folytatott gyakorlattal ellentétben a tudatlanság fogalmát nem definiálja,² így az argumentáció adott pontján különböző értelmet nyerhet. A tudatlanság fogalma tehát a két végpont között ingadozik, mindig alkalmazkodva szövegekörnyezetéhez.

Annak érdekében, hogy közelebb jussunk Petrarca filozófiai tanításához, érdemes megvizsgálnunk, melyek az ismérvei a tudatlanság két típusának (nem elfeledve közben, hogy az *ignorantiának* e két típuson belül is számos fokozata megtalálható, s arról sem, hogy most kizárólag az emberi tudásról-tudatlanságról van szó).

¹ A kutatás korábban Petrarcát nem tekintette filozófusnak, azzal érvelve, hogy nem alkotott eredeti filozófiai gondolatokat (vö. NACHOD 1963). A XX. század közepétől kezdték filozófiai munkásságát ismét vizsgálni, a fordulatot ebben a vonatkozásban az jelentette, hogy P. O. Kristeller munkájában besorolta őt az itáliai reneszánsz nyolc legjelentősebb filozófusa közé (KRISTELLER 1964).

² Vö. pl. a filozófia lényegének rövid, ám egyértelmű meghatározásával: „Istent, nem pedig isteneket ismerni: vég-eredményben ez az igazi lényege a filozófiának; ezt úgy értem, hogy ha az ismerethez jámborság és hívő vallás-gyakorlat is kapcsolódik.” (Petrarca: *De sui ipsius et multorum ignorantia*. [A továbbiakban: *De ignorantia*.] 76.

PETRARCA TUDATLANSÁGA

Petrarca tudatlanságát, műveletlenségét illetően nyugodtan kijelenthetjük: a *De ignorantia*-ban erre nem találunk bizonyítékot, annak ellenére, hogy a címben szerepel a „sui ipsius” kifejezés, sőt megemlíti, hogy az eredeti címben a „multorum” szó nem szerepelt, ennek beillesztésére csak azt követően került sor, hogy a tudatlanságon elgondolkodva rájött annak mérhetetlen voltára. „Ha nem adtam volna új címet a könyvemnek, az első lapon ez állt volna: Önmagam tudatlanságáról...”³ Érdemes volna eljátszani a gondolattal, hogy ez esetben milyen jellegű írást tartanánk a kezünkben (talán a *Confra quendam magni status hominem*hez hasonló invektívát?), azonban témám szempontjából ezzel kapcsolatban más mozzanat érdemel figyelmet: Petrarca tudatlansága eszerint önmagában nem létezik, csupán vádlói tudatlanságával összefüggésben. Tudatlanságát csupán beismeri, illetve elfogadja az ítéletet minden indoklás nélkül: „Azt mondják, hogy műveletlen és tudatlan vagyok, noha művelt férfiak gyakran ennek az ellentétét állították. Nem kutatom e kijelentések igazságtartalmát.”⁴ E kérdésben hasonlóan nyilatkozik minden esetben, amikor – egy-egy gondolati ciklus kezdetén – ismét felidézi a róla hozott ítéletet.

Bár Petrarca tudatlanságára vonatkozó tények nem fedezhetők fel a műben, műveltségéről annál több szó esik, azonban ezt nem a vád elleni védekezésként hozza fel, pusztán tényeket sorol fel. Nem hivatkozik ismereteivel, hanem egyszerűen alkalmazza őket érvelésében. Módszere célravezető: a műveltségét bizonyító „adatok” fényében egyre világosabbá válik ellenfelei ostobasága.

Érdemes áttekintenünk, hogy milyen műveltséget vall magáénak. Elsőként az ékes szólás kerül elő – negatív formában –, amikor számba veszi, hogy ellenfelei mit nem irigyelnek tőle. Petrarca a retorikát egyértelműen értéknek tekinti, ám „ők az újmódi filozófia divatjának hódolva lenéznek, és mint művelt férfiakhoz méltatlant, elvetik”⁵. Élettörténetét elbeszélve (erre is csak „mellékesen” kerül sor, azt panaszolván, hogy éppen öregségére kellett ilyen megalázó helyzetbe kerülnie), megemlíti tanulmányait, kiemelve, hogy „szinte egész életemet tanulmányokkal töltöttem. Ritkán esett meg – hacsak nem voltam beteg –, hogy akár egyetlen napot is tétlenséggel vesztegettem volna el: vagy olvastam, vagy írtam, vagy gondolkodtam az irodalomról, vagy felolvasásokat hallgattam, vagy kérdeztettem azokat, akik hallgattak.”⁶ Felsorolja tanulmányai színhelyeit is, Montpellier-től kezdve Párizson át Nápolyig. Kiemeli még Avignont és Vacluse-t, az előbbi mint a művelt emberekkel való találkozásra alkalmas helyet, az utóbbi pedig mint a *vita solitariát*, azaz a magányos, elmélkedő életformát nyújtó menedéket. Ez a felsorolás arra utal, hogy a korban megszerezhető műveltséget teljes mértékben elsajátította. Érdemes felfigyelnünk egy fontos félmondatra: „...gyakran imádkoztam, és nem gondolkodtam másról, mint a szabad művészetekről...”⁷ Ez

³ „Videri autem prima fronte potuerit De mei ipsius ignorantia, nisi aliud addidissem, novus libri titulus...” (*De ignorantia*. 196.)

⁴ „Eundem tamen illiteratum prorsus et ydiotam ferunt; cuius aliquando contrarium iudicio litteratorum hominum diffinitum est, quam veraciter non laboro.” (*De ignorantia*. 16.)

⁵ „...[eloquentia] apud illos hoc moderno philosophico more contemnitur et quasi literatis viris indigna respuitur.” (*De ignorantia*. 14.)

⁶ „...totum pene vite tempus in studiis trivi. Raro ulla unquam sano michi dies otiosa preterit, quin aut legerem aut scriberem, aut de literis cogitarem aut legentes audirem, aut tacitos sciscitarer.” (*De ignorantia*. 46.)

⁷ „...sepe etiam orando, ac mecum semper raroque nisi de studiis liberalibus conferendo...” (*De ignorantia*. 50.)

a megjegyzés – úgy gondolom – arra utal, hogy az „iskolában” megszerezhető ismeretanyagon túl is foglalkozott a tudományokkal, nyilvánvalóan elsősorban a filozófiával (a minden tudomány felett álló költészet⁸ ebben a gondolatmenetben véleményem szerint nem játszik szerepet).

Petrarca tudását, műveltségét azonban elsősorban nem az erről szóló állításai mutatják meg, hanem a mű egészén végigvonuló magabiztossága, amellyel témáját kezeli. Az érvelésből világosan kiderül, hogy tökéletesen ismeri a retorikát, az antik auktorokat, az egyházatyák műveit, továbbá – bármennyire is tagadja – a filozófiát. Antik filozófiái ismereteivel annyira fölötte áll ellenfeleinek, hogy többször megengedhet magának fölényes iróniát is. Például Arisztotelész tanításának ismeretével kapcsolatban így szól: „Olvasom őt – bár tudatlan voltam –, és még mielőtt vádlóim tudatlanságomat feltárták volna, úgy gondoltam, hogy valamennyire értem is.”⁹ Azt követően pedig, hogy szinte az egész antik filozófiát áttekintette és értékelte az egyházatyák – elsősorban Szent Ágoston – tanításait figyelembe véve, megjegyzi: „Írásomnak mégis mentségére szolgál a szememre vetett s általam elfogadott tudatlanság, ami merész és bőbeszédűvé teszi az embereket. A dicsőség elvesztésétől és a hírnév csökkenésétől való félelmet – ami vissza szokta tartani a szónokokat – bennem barátaim ítélete megszüntette: kérdezem, mitől félnék? Ami elveszett, az már nem veszhet el és nem is csökkenhet.”¹⁰

Úgy tűnik, Petrarca számára az a magatartás, mellyel „elfogadja” vádlói ítéletét, célravezetőnek bizonyult. Így nem kell ugyanis bizonygatnia tudását, igazolást keresnie műveltségére – amelyet természetesen ellenfelei saját gondolatrendszerük alapján rögtön cáfolnának –, hanem szabadon, a „tudatlanok magabiztosságával” állíthat bármit, felépítheti érvelését, nem vehetnek már el tőle semmit, hiszen mindentől megfosztották. „Bármit is mondok, az vagy megfelel barátaim ítéletének, vagy valami többletet is tartalmaz: ha a semmiből elveszünk valamit, ugyanúgy semmi marad.”¹¹

Petrarca tudatlansága tehát – tudás; műveletlensége – műveltség. Amit a négy ifjú „korszerűtlensége” miatt negligál, valójában éppen a „korszerű”, kialakulóban lévő világszemléletet megalapozó *studia humanitatis*. Az ítélet másik része, tudniillik a „jó ember”, azaz a jámborság Petrarca számára nem meglévő valóság, hanem a cél, amit el szeretne érni, hiszen, mint hangsúlyozza, minden evilági tudásnál fontosabb, ugyanis tudás nélkül lehet üdvözülni, jámborság nélkül azonban nem. E vonatkozásban „sokkal hitelesebbnek tartok egy jámbor katolikust, még ha tudatlan is, mint magát Platón-t vagy Cicerót”.¹² Továbbá Szent Ágostonnal együtt azt tartja, hogy „a jámborság az bölcsesség”.¹³ Ezek fényében válik érthetővé, hogy boldogan „lemond” tudásról, hírnévről, csak hogy igaz lehessen a „jó ember” megnevezés.

⁸ A költészet kitüntetett szerepéről a *Contra quendam medicum* című invectivájában kimerítően értekezik.

⁹ „Lego, quamvis ignorans, et antequam isti nostram ignorantiam deprehendissent, intelligere aliquid videbar.” (*De ignorantia*. 72.)

¹⁰ „Stilum tamen obiecta, nec rejecta, excuset ignorantia, audaces facere solita et loquaces. Metus amittende glorie aut nominis minuendi, frenare solitus oratores, amicorum michi demitur sententia: quid metum, queso? Non potest perdi, nec michi iam minui quod amissum est.” (*De ignorantia*. 160.)

¹¹ „Quicquid dixerit, aut id erit quod amici mei iudicant, aut plus aliquid: minus nichilo, nichil est.” (*De ignorantia*. 161.)

¹² „...plus fidei apud me habiturus fuerit pius quisque catholicus, quamvis indoctus, quam Plato ipse vel Cicero.” (*De ignorantia*. 174.)

¹³ Vö. Szent Ágoston: *Vallomások* V. 5. 8.

A „BÍRÁK” TUDATLANSÁGA

Míg Petrarca tudatlanságának nyomait sem találhatjuk meg a műben, bírái ostobaságára – kimondva és utalásokban – számos alkalommal fény derül, így feltérképezhető ismereteik színvonala, minősége. „Korszerűségük” sokféleképpen megnyilvánul. Mindenekelőtt abban, hogy más értékmérő nem létezik számukra, csupán a vagyon, a gazdagság, ami „manapság a halandók között a nagyság egyetlen ismérve”¹⁴. Ebből kiindulva nézik le ostoba magabiztossággal mindazokat, akik „korszerűtlen” ismeretekkel rendelkeznek, ám elérhetetlen vágyaik között első helyen szerepel a hírnév, amelynek megszerzésére (mivel vásárolni nem lehet belőle) nincs lehetőségük. „Efféle gondok közepette szoronganak, sorvadoznak, és – mekkora a gonoszság ereje! – mint a veszett kutyák, barátaik ellen nyújtják ki nyelvüket és élesítik fogukat, s azokat sebzik meg, akiket szeretnek.”¹⁵ Ebben gyökerezik irigységük, amely a tudatlansággal együtt megakadályozza őket abban, hogy az igazságot észrevegyék, mivel ezek együtt „igazságot elfedő kettős felhőt”¹⁶ alkotnak.

Ezek az „írócskák” – ahogyan Petrarca megnevezi őket – bár foglalkoznak tudományokkal, tudásszintjüket tekintve mégsem jutottak messzire, ismereteik meglehetősen hiányosak. „...az első semmit sem tud..., a második keveset, a harmadik nem túl sokat, a negyedik – elismerem – nem keveset, de ismeretei annyira homályosak és kuszák, és – ahogyan Cicero mondja – annyira felszínesek és bizonytalanok, hogy jobb volna neki, ha semmit sem tudna.”¹⁷ A „nem keveset” tudó férfiú ismereteinek típusát illusztrálja is; elsősorban Pliniustól és Isidorustól származó kuriozitásokról van szó, amelyek – amellett, hogy igazságtartalmuk meglehetősen kétes – valójában lényegtelenek, nélkülözik a Petrarca által a tudóstól elvárt morális mozzanatot. „...sokat tud a vadállatokról, a madarakról és a halakról; tudja, hogy hány szőrszál van egy oroszlán fején, hány toll egy ölyv farkában; hogy hány gyűrűvel fonja körül a polip a hajótöröttet; hogy az elefántok hátulról egyesülnek és kétévenként lesznek vehesek, hogy tanulékony és élénk állatok, értelmük csaknem felér az emberekével, és két-háromszáz évig is élhetnek; hogy a fönixmádár illatos tűzben él, majd újjászületik; hogy a tengeri sün visszafogja a hajó lendületét, de ha kiemelik a habokból, elveszti képességét; hogy a vadász tükrével becsapja a tigris, az arimaspusok fegyverrel üldözik a griffmadarat, a bálnák hátát tévedésből szigetnek nézik a tengerészek; hogy a medve kicsinye születésekor alaktalan, az öszvér ritkán szül, a vipera egyszer szül, és e szülése is szerencsétlen; hogy a vakond vak, a méh süket; végül hogy az összes állat közül egyedül a krokodil tudja mozgatni a felső állkapcsát. ...ezek semmivel sem járulnak hozzá a boldog élethez.”¹⁸

¹⁴ „...que nunc una mortalibus magnitudo est.” (*De ignorantia*. 22.)

¹⁵ „Has inter curas anxii tabescunt, et – quanta vis mali est! – rabidi velut canes, in amicos quoque linguas exerunt dentesque acuunt, vulnerantque quos diligunt.” (*De ignorantia*. 22.)

¹⁶ „...geminam veri nubem...” (*De ignorantia*. 32.)

¹⁷ „...primus literas nullas sciat... secundus paucas, tertius non multas, quartus vero non paucas, fateor, sed perplexas adeo tamque incompositas, et, ut ait Cicero, tanta levitate et iactatione, ut fortasse melius fuerit nullas nosse.” (*De ignorantia*. 23.)

¹⁸ „Multa ille igitur de beluis deque avibus ac piscibus: quot leo pilos in vertice, quot plumas accipiter in cauda, quot polipus spiris naufragum liget, ut aversi coeunt elephantas biennioque uterum tument, ut docile vivaxque animal et humano proximum ingenio et ad secundi tertii que finem seculi vivendo perveniens; ut phenix aromatico igne consumitur ustusque renascitur; ut echinus quovis actam impetu proram frenat, cum fluctibus erutus nil possit; ut venator speculo tigrum ludit, Arimaspus griphen ferro impetit, cete tergo nautam fallunt; ut informis urse partus, mule rarus, vipere unicus isque infelix, ut ceci talpe, surde apes, ut postremo superiorem mandibulam omnium solus animantium cocodrillus movet. ...nichil penitus ad beatam vitam.” (*De ignorantia*. 24, 25.)

Felszínes ismereteik következtében tetszelegnek a mindentudás látszatában, így boldognak gondolják magukat, hiszen azt hiszik, hogy „birtokukban van az anyagi tudomány, jöllehet még az emberi tudáshoz is kétségkívül igen sok hiányzik mindannyiukból, sokukból pedig minden”¹⁹. Az ismeretek megszerzése érdekében azonban nem tesznek egyetlen lépést sem. Nem tanulnak, nem olvasnak, így semmi esélyük sincs arra, hogy valós műveltséget szerezzenek: „... azt gondolom, nem alaptalanul gyanakszom arra, hogy ők, akik másokról ítéletet mondanak, nem olvasták [Püthagorasz]...”²⁰ Az általuk mindenekfelett tisztelt Arisztotelésszel kapcsolatosan is hasonló gyanúi vannak Petrarcanak, nevezetesen, hogy valójában fogalmuk sincs róla, mit írt és tanított, néhány félreértett tételét hangoztatják újra meg újra, ezzel igazolva „műveltségüket”. „... az ostoba arisztoteliánusok ellen [beszélek], akik nap mint nap minden egyes megnyilatkozásukban Arisztotelészt – akinek csak a nevét ismerik – szajkózzák, úgy gondolom, unalomba kergetve ezzel a hallgatóságukat, és vakmerően félreértelmezve kifacsarják még egyébként helyes tételeit is.”²¹ Tájékozatlanságukat jelzi az is, hogy Petrarca kijelentheti: Arisztotelésztől csak keveset olvastak, Platónról pedig semmit, olyannyira nem, hogy műveinek még csak a címét sem ismerik. Ennek következménye Arisztotelésszel kapcsolatban a szolgálkúságba forduló tekintélytisztelőtük, az, hogy mindenre egyetlen bizonyíték létezik előttük, mégpedig, hogy ő mondta-e vagy sem.

Azon túl, hogy nem rendelkeznek valós tudással, és nem tesznek erőfeszítést annak érdekében, hogy bármily csekély műveltségre szert tegyenek, az ismeretszerzésnek a képessége is hiányzik belőlük. „Legyen tehát a tudomány azoké, akik tőlem megtagdák, vagy mivel az övék – ha nem tévedek – nem lehet, legyen bárkié, aki képes elsajátítani.”²² Képességbeli fogyatékoságukat tulajdonképpen szánni is lehetne (ez a mozzanat egyszer jelenik meg a műben)²³, ám a gőgösséggel együtt inkább haragot vált ki Petrarcaból. E hiányosságuk okozza, hogy „az általuk szeretett, de meg nem értett”²⁴ Arisztotelész tanításait sem képesek felfogni, még kevésbé átadni másoknak, ugyanis „világos beszédet semmiféle mesterség nem hozhat elő sötét lélekből”²⁵. Így Petrarca is hiába próbálkozik, érveit nem tudja megmagyarázni nekik.

Felszínes ismereteikből származó felfuvalkodottságuk teszi őket olyannyira elvakulttá, hogy azt gondolják, lenézhetik Petrarcat, hiszen ő nem az általuk nagyra tartott természettudományok elsőbbségét vallja, ráadásul nem állítja kritizálni a tévedhetetlennek gondolt Arisztotelészt.

A „bírák” tudatlansága más következményekkel jár, mint Petrarcaé. Mivel erkölcsi kérdésekkel nem foglalkoznak, továbbá nem ismerik – illetve ha ismerik is, nem fogják fel – még Arisztotelész etikai tanítását sem, önhitt magabiztosságukban nem törődnek a jámbor hittal, a világot megismerhetőnek gondolják, így szükségképpen az istentelenséghez jutnak el. A négy ifjú istentelenségének kimondását (súlyos vádról van szó!)

¹⁹ „... sibi ad angelicam scientiam nil deesse autumant, cum ad humanam proculdubio desint multa omnibus et multis omnia.” (*De ignorantia*. 43.)

²⁰ „... non legisse hec tantos aliorum iudices fas est suspicari...” (*De ignorantia*. 117.)

²¹ „... contra stultos aristotelicos multa quotidie in singulis verbis Aristotilem inculcantes, solo sibi nomine cognitum, usque ad ipsius, ut auguror, audientiumque fastidium, et sermones eius etiam rectos ad obliquum sensum temerarie detorquentes.” (*De ignorantia*. 153.)

²² „Litere igitur sint vel horum qui illas michi auferunt, vel quia horum, nisi fallor, esse non possunt, sint quorumcunque potuerint.” (*De ignorantia*. 37.)

²³ Vö. *De ignorantia*. 207.

²⁴ „... dilectus nec intellectus...” (*De ignorantia*. 123.)

²⁵ „... nulla ars tamen de obscuro ingenio clarum promittit orationem.” (*De ignorantia*. 123.)

Petrarca több apró utalással készíti elő, amelyek arisztotelianus mivoltukhoz kapcsolódnak. Először azt jegyzi meg – nem vádlóan, csupán regisztrálva irányultságukat –, hogy „nem a mózesi, nem is a keresztényi, hanem – ahogyan magukról tartják – az arisztotelészi tanításban jártasak”²⁶, azaz filozófusnak gondolják magukat, hitbéli kérdésekkel nem foglalkoznak. Ez tulajdonképpen burkoltan a *veritas duplex*-elvre vonatkozik, amelyet a későbbiekben nyíltan is örültségnek nevez: „...előre szokták bocsátani, hogy pillanatnyilag a hitet félretéve és külön kezelve vitatkoznak... Ennél nagyobb örültséget nem is lehet kitalálni.”²⁷ Rövid, ám annál inkább zavarba ejtő megjegyzést tesz, ismét csak Arisztotelésszel kapcsolatban: „Istenük, Arisztotelész”.²⁸ Ez – azon túl, hogy minden határt túllépő, ostoba tekintélytisztelőjük jele – egyúttal indirekt módon isten-tagadásuk kimondása.

Petrarca azonban nem csupán utalásokkal, burkoltan, hanem *expressis verbis* is kijelenti, hogy ellenfelei istentelenek, természetesen ismét Arisztotelésszel összefüggésben, aki – mivel a megváltás előtt élt – nem láthatta meg az igazságot, azaz a boldogságot. „Ha... vallásgyalázással vádolnak, vádolják meg velem együtt Jeromost is, aki nem azzal törődött, amit Arisztotelész mond, hanem azzal, amit Krisztus. Én pedig nem habozom szentségtörőknek és istenteleneknek nevezni vádlóimat, ha másként gondolják, és előbb vegye el Isten életemet és mindazt, amit értékesnek tartok, mint hogy ezt a jámbor, igaz, üdvöt hozó véleményemet megváltoztassam, vagy Arisztotelész iránti szeretetem miatt megtagadjam Krisztust.”²⁹ Még határozottabb álláspontja, amikor – Pál apostolra hivatkozva³⁰ – vádlóival vitatkozva a megismerés korlátozottságáról szól, amit az arisztotelianusok nem ismernek el, „mivel mindent megvetnek, ami Istentől ered, sőt, hogy kimondjam az igazságot: mindent, amit a kereszténység állít”³¹. E magatartásukkal összhangban áll izetlen tréfálkozásuk a hitről, Istenről: „Hogyan is tűnhetne egy keresztény ember műveltnek nekik, akik Krisztust, tanítómesterünket és urunkat műveletlennek nevezik?”³² Ismét bezárult egy kör, ostoba elvakultságukban nemcsak Petrarcat tekintik műveletlennek, hanem magát Krisztust is.

A „bírák” tudatlansága tehát valóban tudatlanság; műveletlenségük valóban műveletlenség. Ismereteik ugyanis meglehetősen felszínesek, természettudományos felkészültségük, azon túl, hogy megalapozatlan, az élet végső célját tekintve lényegtelen is. Filozófiai tájékozottságuk is hiányos, ebből következően nem értik azokat a tanításokat sem, amelyekre hivatkoznak. Mivel az antikvitásból kizárólag Arisztotelészt ismerik (úgy-ahogy) és ismerik el, továbbá az egyházatyákról (és ezzel összefüggésben a platóni hagyományról) nem vesznek tudomást, értékítéletük szükségképpen eltorzul. Mindezek következménye pedig az istentelenség.

²⁶ „...non mosaica utique nec cristiana, sed aristotelica, ut sibi videntur, in lege doctissimos...” (*De ignorantia*. 26.)

²⁷ „...protestari solent se in presens sequestrata ac seposita fide disserere... Quo nichil amentius fingi potest.” (*De ignorantia*. 118.)

²⁸ *De ignorantia*. 39.

²⁹ „Si... violat me religionis accusent, sed Ieronimum simul, non curantem quid dicat Aristotiles, sed quid Cristus. Ego contra, illos, si diversum sentiunt, impios sacrilegosque non dubitem, priusque michi vitam et quicquid carum habeo Deus abstulerit, quam sententiam hanc, piam, veram, salutiferam, aut quam amore Aristotilis Cristum negem.” (*De ignorantia*. 66–67.)

³⁰ Vö. Pál apostol levele a rómaiakhoz 13,34.

³¹ „...enim spernunt quicquid celitus, imo, ut dicam quod est, quicquid catholice dictum sciunt.” (*De ignorantia*. 69.)

³² „Quomodo enim cristianus homo literatus videretur his, qui ydiotam Cristum, magistrum et dominum nostrum, dicunt?” (*De ignorantia*. 120.)

Mindezek nyomán milyen fogódzóink lehetnek a *De ignorantia* megértéséhez? Melyek azok a biztos pontok, amelyekhez igazodva megkísérelhetjük az irónia mögé rejtőző Petrarca álláspontját tisztázni? Ha számba vesszünk néhány – talán helytálló – következtetést, legalább részben tisztábban látunk. Petrarca, bár egyértelműen bebizonyítja műveltségét, elfogadja a tudatlanságát kijelentő ítéletet. A jámborságot – amelyhez nem feltétlenül szükséges tudás – Szent Ágostonnal együtt bölcsességnek nevezi, ami eljuttathat az igazi célhoz, vagyis az üdvösséghez. Tudatlanságának elismerése tehát fontos állomás ezen az úton. „Bírái” tudatlansága – az emberi tudás mindenhatóságának feltételezése – ezzel szemben a lényeg vonatkozásában ostobasághoz, azaz istentagadáshoz vezet.

Látszólag megoldódik tehát az eredeti, zavarba ejtő kérdés: hogyan lehet a tudatlanság egyszerre jámborság és istentelenség? Hangsúlyozom azonban: látszólag. Vizsgálódásom során ugyanis mindeddig az emberi tudásról volt szó. A *De ignorantia*-ban azonban találunk megjegyzéseket az isteni tudásról³³ is, összefüggésben az emberi tudással. „...milyen kicsinyke, bármily nagynak is látszik, az az ismeret, amely megadatik egyetlen embernek? Sőt az ember, bárkiről is legyen szó, mennyire nem tud semmit, ha ismereteit még csak nem is Isten tudásával, hanem saját maga tudatlanságával vetjük össze?”³⁴ Hasonlóan szól jóval később is, a mű befejezését megelőzően: „...mennyire jelentéktelen az összes emberi tudás, összehasonlítva az emberi tudatlansággal vagy az isteni bölcsességgel.”³⁵ Ha ehhez még hozzávesszük, amit az örökkévalóságról, azaz egy másik fajta végtelenről mond – „Ez minden mérték feletti, a legnagyobb és a legkisebb azonban bizonyosan behatárolható. Szembeállítva egyfelől a végtelent, másfelől a végest, ami legyen bár a legnagyobb, ha megpróbálnánk összehasonlítani, nem csupán kicsinek, de semminek kellene tartanunk...”³⁶ –, ismét zavarba jövünk. Ezek szerint ugyanis mind a „bírák”, mind Petrarca tudása valójában semmi még az emberi tudatlansághoz képest is, nemhogy Isten végtelen tudásával összevetve. Ez viszont azt jelzi, hogy a megoldás kulcsa mindenképpen a jámborság. Jóllehet senki sem lehet biztos üdvözülésében, a jámborság azonban reményt adhat rá.

A *De ignorantia* műfajának meghatározása problematikus, vannak, akik egyértelműen az invektívák közé sorolják, mások – érzékelvén, hogy nem csupán támadó iratként értelmezhető – „polemikus írásként” nevezik meg, ismét mások pedig filozófiai műnek tekintik. A *De ignorantia* nem „túri el” egyértelmű besorolását valamelyik kategóriába. Kétségtelen azonban – aminek a kutatás az utóbbi időkben már több figyelmet szentelt³⁷ –, hogy e mű Petrarca filozófiai nézeteinek összefoglalását is tartalmazza. A *De ignorantia*-n kívül filozófiai értekezésként tartják még számon a *De vita*

³³ Fenzi azt állítja, hogy a tudatlanságot háromféle módon értelmezi Petrarca: egyrészt saját tudatlanságát, másrészt „bírái” tudatlanságát, harmadrészt pedig általánosságban az emberi – az istenivel összehasonlítva – korlátozott érvényű tudást, s e három „polifonikusan” érvényesül a *De ignorantia*-ban. Úgy gondolom azonban, inkább arról van szó, hogy a kétféle tudatlanság hátteréről szolgál a korlátozott emberi tudás, és Isten mindentudása axiomatikusan van jelen a műben, az emberi tudásra vonatkozó megállapítások mindig ehhez viszonyítva értendők (vö. FENZI 1999, 9–10).

³⁴ „Alioquin quantum, queso, est, quantumcumque est, quod nosse uni ingenio datum est? Imo quam nichil est scire hominis, quisquis sit, si non dicam scientie Dei, sed sui ipsius ignorantie comparetur?” (*De ignorantia*. 42.)

³⁵ „...quamque exilis rerum portio omnium hominum scientia vel humane ignorantie vel divine sapientie comparata.” (*De ignorantia*. 199.)

³⁶ „Illa enim supra modum, hinc maxima et hinc parva, utrinque certe finita sunt. Hec autem contra, hinc infinita, hinc finita, licet maxima, que illis admota non exigua existimanda esse, sed nulla...” (*De ignorantia*. 132.)

³⁷ Lásd a *De ignorantia* latin–német és latin–olasz kiadásának előszavát (BUCK 1993; FENZI 1999).

solitaria (1346), a *De secreto conflictu curarum mearum* (1349) és a *De remediis utriusque fortunae* (1360) című írásait.

Ezeket az írásokat kortársai és a következő évszázadok olvasói filozófiai művekként olvasták, és jelentőségüket elismerték. Egészen a romantikáig mint kiemelkedő fontosságú morálfilozófusra tekintettek Európa-szerte Petrarca-ra.³⁸ A korai romantikától kezdődően az érdeklődés inkább a *Canzoniere* költője felé fordult. A XX. század közepe táján kezdődött újra filozófiai írásainak kutatása, legalábbis részben. Ebben igen nagy szerepe volt többek között annak is, hogy – mint már említettem – P. O. Kristeller a reneszánsz nyolc legjelentősebb itáliai filozófusa közé sorolja Petrarcat. A kettősség mind a mai napig megmaradt, a költőt és a filozófus-filológust, kissé leegyszerűsítve az „olasz” és a „latin” Petrarcat általában elkülönülten kezeli a szakirodalom.³⁹

Ha elfogadjuk a fent említett műfaji besorolást – és elfogadhatjuk, hiszen nem azt állítom, hogy a *De ignorantia* filozófiai értekezés, hanem azt, hogy filozófiai értekezés-ként is olvasható –, továbbá figyelembe vesszük Petrarca leveleiben kifejtett filozófiai nézeteit, azt találjuk, hogy elsősorban nem metafizikai kérdések foglalkoztatták, hanem leginkább morálfilozófiai problémák álltak gondolkodásának középpontjában. Természetesen tárgyalja az ezzel összefüggő ismeretelméleti, helyenként metafizikai kérdéseket is, ezek azonban csak annyiban érdeklők, amennyiben szükségesek morálfilozófiai nézeteinek kifejtéséhez. Kiindulópontja azonban minden esetben ön maga. Ha végignézzük az említett műveket, egyértelműen kiviláglik, hogy mindegyikben ön magára vonatkozó kérdésekre keresi a választ, amelyet alapvetően az antikvitás platonikus hagyományában és a filozófiailag ezzel összefüggő keresztény hagyományban talál meg, elsősorban Szent Ágostonnál. Filozófiai kérdésfeltevésének gyakorlati oka és célja van, hiszen arra kísérel meg útmutatást találni, hogy mi a helyes életmód (*recte vivere*).

Úgy gondolom, akkor juthatunk a legközelebb Petrarca filozófiájához, ha feltérképezzük, hogy ő miként vélekedik erről. A filozófiát, pontosabban egyik területét így nevezi egy helyütt: „A szabad tudományokról beszélek, különösen a filozófiának arról a részéről, amely az élet tanítómestere.”⁴⁰ Nem nevezi meg külön az etikát, de a filozófia területei közül más nyilvánvalóan nem jöhet számításba. Még tömörebben adja meg a „bölcselet” definícióját a *De ignorantia* egyik helyén, Szent Ágoston szavai-val szólva: „...a jámborság az bölcsesség.”⁴¹ Jól illeszkedik ez a meghatározás a mű gondolatmenetébe, hiszen – mint láttuk – a jámborság ad esélyt az üdvösségre, ami az ember számára a legfontosabb, a bölcsesség pedig – az élet tanítómestereként – megmutatja a helyes utat. Petrarca filozófiájában még egy mozzanat igen fontos szerepet kap. Tekintettel arra, hogy a filozófiának szerinte a helyes életmód alapelveit kell feltárnia, ebben jelentős szerep jut a tapasztalatnak, amelynek az ember életében betöltött kiemelt helyét számos alkalommal hangsúlyozza. Az alábbiakban illusztráció gyanánt idézek erre vonatkozóan néhány példát. „...a történelem tanítómestere, a tapasztalat

³⁸ A *De remediis utriusque fortunae* pl. 133 kéziratban található meg, gyakran kiadták és szinte minden nemzeti nyelvre lefordították (vö. August Buck előszavával, Buck 1993).

³⁹ Arra, hogy együttesen kell és lehet szemlélni a költő és filológus Petrarcat, példaértékű M. Santagata bevezető tanulmánya a *Dalaskönyv* kiadásához. Lásd Petrarca, Francesco: *Canzoniere*. A cura di M. Santagata. Mondadori, 1996.

⁴⁰ „De studiis liberalibus loquor et presertim de illa parte philosophiae que vite magistra est.” (*Familiares* II. 4. 18.)

⁴¹ „...pietas est sapientia.” (*De ignorantia*. 38.)

egyetért velem, az ostoba és tanulatlan tömeg más véleményen van...⁴² „...a tapasztalat a tudományok anyja...⁴³ „...az összes filozófus, a tapasztalat és maga az igazság is egyetért [ti. abban, hogy a csapásokat türelemmel kell elviselnünk]...⁴⁴ Tehát a tapasztalatra is nagy szüksége van az embernek, ha a „helyes életmódhoz” szükséges bölcsességet meg kívánja szerezni.

A bölcsesség, azaz a jámborság eléréséhez szükséges az akarati összetevő is, nem elég az ismeret. Ennek jegyében bírálja az arisztotelészi etikát Petrarca, tudniillik azért, mert „...ő az erény fogalmát ragyogó módon meghatározza, körülírja és éles elmével tárgyalja, s mindazt, ami jellemzi az erényt és a vétket. ...megtanítja, mi az erény; ám szavaiban nincs, vagy csak nagyon kevéssé van olyan ösztönző erő és tűz, amely az olvasó lelkét az erény szeretetére, a bűn gyűlöletére hevítené és lángra lobbantáná.⁴⁵ Ezzel szemben szerinte a latin szerzők ékesszólásukkal buzdítanak is az erényre.⁴⁶ Erre példaként Szent Ágostont hozza fel, akinek megtérését éppen egy latin szerző, Cicero olvasása indította el. Az erény megkedveléséhez nem elegendő azonban a tudás és a szándék, szükséges a Szentírás tanítása: „...mindez Krisztus tanítása és segítségével nélkül egyáltalán nem következhetik be..., és nem válhatik senki bölcs, érnyes és jó emberré...⁴⁷ Az ‘igaz’ és a ‘jó’ tehát nem azonosítható egymással, hiszen – mint mondja – „az akarat tárgya a jóság; az értelem tárgya az igazság”⁴⁸. Ha e két között konfliktus keletkezik, akkor „fontosabb a jó akarása, mint az igazság ismertetése”⁴⁹. Ez Petrarca azon kijelentése, amellyel a morálfilozófia elsőbbségét biztosítja, s amely „a hivatásos filozófusok szemében annyit jelent, mint megfordítani a filozófia fő ágai, a metafizika és az erkölcsfilozófia közötti hierarchikus viszonyt”⁵⁰.

Arra, hogy Petrarca számára az erkölcsfilozófia mekkora jelentőséggel bír, *Az utókorhoz* című írásának egyik mondata világít rá, amelyben tehetségével kapcsolatban a következőt mondja: „...leginkább az erkölcsfilozófiához és a költészethez van érzésem.”⁵¹ Ha ezt a kijelentését összevetjük azzal, hogy a korábban említett *Contra quendam medicum*ban a költészetet mindenképp fölé helyezi, talán nem túlzó következtetés, hogy az erkölcsfilozófiának a költészettel legalábbis azonos fontosságot tulajdonít.⁵²

⁴² „...magistra rerum experientia mecum sentit, ineptum et indocile vulgus adversum est...” (*Familiares* XIX. 3. 20.)

⁴³ „...experientia mater est artium...” (*Familiares* XXII. 14. 59.)

⁴⁴ „...philosophi omnes et experientia et veritas consentiunt...” (*Familiares* XXIII. 12. 13.)

⁴⁵ „...virtutem ab illo egregie diffiniri et distingui tractarique acriter, et que cuique sunt propria, seu vitio, seu virtuti. [...] Docet ille... quid est virtus; at stimulus ac verborum faces, quibus ad amorem virtutis vitique odium mens urgetur atque incenditur, lectio illa vel non habet, vel paucissimos habet.” (*De ignorantia*. 144.)

⁴⁶ Vö. *De ignorantia*. 146.

⁴⁷ „...preter Christi doctrinam atque auxilium omnino fieri non posse... neque sapientem neque virtuosum neque bonum aliquem evadere...” (*De ignorantia*. 147.)

⁴⁸ „Voluntatis siquidem obiectum, ut sapientibus placet, est bonitas: obiectum intellectus est veritas.” (*De ignorantia*. 149.)

⁴⁹ „Satius est autem bonum velle quam verum nosse.” (*De ignorantia*. 149.)

⁵⁰ Kelemen János: *Petrarca filozófiai modernsége*. Kézirat.

⁵¹ „...ad morem precipue philosophiam et ad poeticam prono.” (*Posteritati* 11.)

⁵² A. Buck úgy értelmezi, hogy „a költészet elé helyezi az erkölcsfilozófiát” (vö. Buck 1993, IX). Véleményem szerint azonban abból, hogy előbb említi az erkölcsfilozófiát, mint a költészetet, nem következik egyértelműen a költészet hierarchikus alárendeltsége.

IRODALOM

Buck, August 1993. Einleitung In Petrarca, Francesco: *De sui ipsius et multorum ignorantia – Über seine und vieler anderer Unwissenheit*. Hrsg. und eingel.: August Buck. Hamburg: Meiner.

FENZI, Enrico 1999. Introduzione. In Petrarca, Francesco: *De sui ipsius et multorum ignorantia*. A cura di Enrico Fenzi. Milano: Mursia.

KRISTELLER, Paul Oscar 1964. *Eight Philosophers of the Italian Renaissance*. Stanford: Stanford University Press.

NACHOD, Hans 1967. Introduction. In Cassirer, Ernst – Kristeller, Paul Oskar – Randall, John Herman Jr. (eds.): *The Renaissance Philosophy of Man*. Selections in translation. Chicago: University of Chicago Press.

FORRÁSOK

Petrarca, Francesco: *De sui ipsius et multorum ignorantia – Della mia ignoranza e di quella di molti altri*. A cura di Enrico Fenzi. Milano: Mursia, 1999.

Petrarca, Francesco: *Canzoniere*. A cura di M. Santagata. Milano: Mondadori, 1996.

Medusza, 1996